

**You have downloaded a document from
RE-BUS
repository of the University of Silesia in Katowice**

Title: Zwyczaje związane z karmieniem dziecka piersią

Author: Agnieszka Pieńczak

Citation style: Pieńczak Agnieszka. (2013). Zwyczaje związane z karmieniem dziecka piersią. W: Z. Kłodnicki, A. Pieńczak (red.), "Zwyczaje, obrzędy i wierzenia urodzinowe. Cz. 2, Zwyczaje, obrzędy i wierzenia związane z matką i dzieckiem" (S. 78-99). Wrocław : Polskie Towarzystwo Ludoznawcze

Uznanie autorstwa - Użycie niekomercyjne - Bez utworów zależnych Polska - Licencja ta zezwala na rozpowszechnianie, przedstawianie i wykonywanie utworu jedynie w celach niekomercyjnych oraz pod warunkiem zachowania go w oryginalnej postaci (nie tworzenia utworów zależnych).

UNIwersYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

AGNIESZKA PIENÍZAK

Zwyczaje związane z karmieniem dziecka piersià

W artykule zostaną ukazane wybrane zachowania dotyczące różnych zwyczajowych norm związanych z karmieniem niemowlęcia piersià. Celem autorki jest ukazanie stanu analizowanego zjawiska w latach 70. XX wieku poprzez opracowanie go w formie przestrzennej na mapach. Informacje na ten temat wyekscerpowano z dwóch rodzajów materiałów atlasowych: kwestionariuszy wywiadu pt. *Zwyczaje, obrzędy i wierzenia urodzinowe* opracowanych przez Józefa Gajka (badania prowadzono w latach 1969-1976) oraz kwestionariuszy ankiet zatytułowanych *Zwyczaje związane z odłączaniem dziecka od piersi* opracowanych przez Barbarę Jankowskà (badania te miały miejsce w 1975 roku)¹. Warto dodać, iż tematyka ta nie była do tej pory analizowana na tak szerokim obszarze badawczym.

Prezentacja pytań:

Kwestionariusz do badań PAE – Wybrane zagadnienia z kultury społecznej i duchowej – Zwyczaje, obrzędy i wierzenia urodzinowe, Wrocław 1969 (oprac. J. Gajek)

XI. Przeżytki dawnych obrzędów recepcyjnych (Przyjęcie do piersi, pokrewieństwo mleczne).

63. Czy temu pierwszemu karmieniu towarzyszą: a) jakieś zabiegi o charakterze magicznym? (np. celem zabezpieczenia dostatku pokarmu? zdrowego pokarmu? pomyślnego rozwoju dziecka?) b) Czy osoba podająca dziecko do karmienia wypowiada jakąś formułę? Jakieś powiedzenie zwyczajowe, przysłowie? (Odnotować w cudzysłowie). c) Kto jest tą osobà podającą matce dziecko lub wymawiającą jakąś formułę?: ojciec, matka matki, „babka”, babcia, kum, kuma? Stryj tj. brat ojca, wuj tj. brat matki? lub inna osoba? Wymienić jaka? [...] 65. W jakim terminie odłącza się dziecko od piersi? a) przed I wojnà światowà? b) w jakim - obecnie? Czy u wszystkich jednakowo? [...] d) Czy odłączeniu od piersi towarzyszą jakieś czynności typu magicznego? Może wymawia się jakieś formuły obrzędowe?	

¹ W artykule wykorzystano blisko 100 ankiet pochodzących wyłącznie z wsi należących do stałej sieci PAE.

Ankieta PAE uzupełniająca nr 8/75 pt. *Zwyczaje związane z odłączeniem dziecka od piersi* (oprac. B. Jankowska):

Proszę podać stare wierzenia związane z odłączaniem dziecka od piersi.

Kiedy odłącza się lub odłączało dawniej dziecko od piersi? W jakim czasie było najlepiej, a w jakim nie należało tego robić? W jakiej porze roku, czy w których dniach i dlaczego? (np. w czasie zbiorów na polu, gdy drzewa owocowe kwitły, ptaki odlatywały itp. - dlaczego).

1. Pierwsze karmienie dziecka

Pierwsze karmienie noworodka wiązało się z wykonywaniem określonych czynności zwyczajowych, zarówno przez matkę, jak i kobietę niegdyś odbierającą poród (*babkę*). Ich celem było zapewnienie zdrowia, dostatku pokarmu oraz pomyślnego rozwoju dziecka. Zachowania te obrazuje mapa 1, na której obok informacji pozytywnych odnotowano w wielu miejscach ich nieznajomość w tradycji lokalnej.

Jedną z wzmiankowanych czynności było przystawianie dziecka po porodzie wpraw do prawej piersi położnicy; w przeciwnym razie stawiało się ono leworęczne. O powszechności tego przekonania świadczą liczne wypowiedzi indagowanych. *Daj pierś prawe, żeby zawse prawej strony się trzymało*², *daje do prawej piersi, żeby dziecko nie było mańkutem*³, *jak się dało najpierw lewą pierś do cyckania, to dziecko było szmaja*⁴, *to z piersi prawej daje dziecku, boby mańkutem było, jakby z lewej*⁵, *z prawego cycka, gdyż jak z lewego, to będzie mańkut*⁶, *jak się urodzi dziecko, lewą pierś jak się najpierw jak narodził się da, tóż będzie mańkut, i tak jest, lewa ręka do wszystkiego*⁷. *Nie wolno dawać pierwszy raz z lewej piersi, ja sama zapomniałam, i dałam córce tak, lewą przyłożyłam, to teraz lewą ręką bierze*⁸, *jak się dziecku daje pierwszy raz, to trzeba dać prawą pierś, jak lewą to będzie mańkut*⁹.

Przekonanie o zasadności podawania niemowlęcia wpraw do prawej piersi matki charakteryzuje przeważnie wschodnią część Polski, o czym świadczy mapa 1. Największe nasilenie występowania tego przekonania odnotowano wśród

² Jegliniec (ok. Sejn).

³ Podnieśno (ok. Siedlec).

⁴ Regnów (ok. Rawy Mazowieckiej).

⁵ Mała Wieś (ok. Radomska).

⁶ Wrzosey (ok. Wołowa) [informacja dotyczy Polesia (obecnie Białoruś)].

⁷ Górczyca (ok. Lwówka Śląskiego) [informacja dotyczy Oborowa (ok. Kosowa Poleskiego) – Polesie (obecnie Białoruś)].

⁸ Górczyca (ok. Lwówka Śląskiego) [informacja dotyczy Horodyszczy (ok. Łucka), Wołyńskie – obecnie Ukraina].

⁹ Szyzskowa (ok. Lubania Śląskiego) [informacja dotyczy Basiówki (ok. Lwowa), obecnie Ukraina].

ludności rodzimej na całym nieomal obszarze byłego Białostockiego, w północno-zachodniej oraz południowej części Lubelskiego, a także w znacznej części Rzeszowskiego. Sporadyczne informacje na ten temat wystąpiły w centralnej części Olsztyńskiego, gdzieśgdzie na obrzeżach Warszawskiego, we wschodniej części Łódzkiego oraz Katowickiego. W zachodniej części kraju pozytywne informacje pochodzą wyłącznie od ludności napływowej, przesiedlonej na te tereny po II wojnie światowej przeważnie z dawnych Kresów Wschodnich¹⁰. Wyjątkiem zdaje się być wypowiedź jednej z osób napływowych. *I tu jak Niemka była, to też mówiła, żeby pamiętała, żeby dawali najpierw prawą pierś*¹¹. Można jednak wnioskować, że powyższe zalecenie znano być może wcześniej na nieco szerszym obszarze – świadczy o tym konfiguracja zasięgu widocznego na opracowanej mapie. Występują tu pomniejsze skupiska także w innych częściach kraju (np. w okolicach Radomska i Włoszczowy). Obserwujemy więc w latach 70. ubiegłego stulecia raczej cofanie się dawnego zasięgu występowania, ograniczonego wtedy w zasadzie do wschodnich rubieży Polski. Świadczy to o reliktowym charakterze analizowanego wątku w czasie prowadzenia badań atlasowych.

W wypowiedziach informatorów pojawiały się również inne potencjalne konsekwencje złamania powyższego nakazu. Dziecko, ich zdaniem, nie rozwijało się wtedy prawidłowo¹² bądź rzucało uroki na inne osoby¹³. Niekiedy karmiono je po raz pierwszy z prawej piersi matki, czyniąc to jednak dopiero po chrzcie¹⁴.

Przed pierwszym karmieniem niemowlęcia wykonywano również inne zabiegi, zdecydowanie o podłożu religijnym, mające za zadanie chronić je przed różnymi złymi wpływami. Zwyczajem zapewne nowszym, w stosunku do wcześniej omówionego, było czynienie nad dzieckiem znaku krzyża świętego. Dokonywała tego z reguły matka, wyjątkowo *babka* podająca je do pierwszego karmienia (mapa 1). Zachowania tego typu odnotowano u ludności autochtonicznej szczególnie, w kilku zaledwie miejscowościach w dawnym Białostockiem, Kieleckiem, Katowickiem czy Poznańskim. Pojawiły się one równie rzadko w odpowiedziach

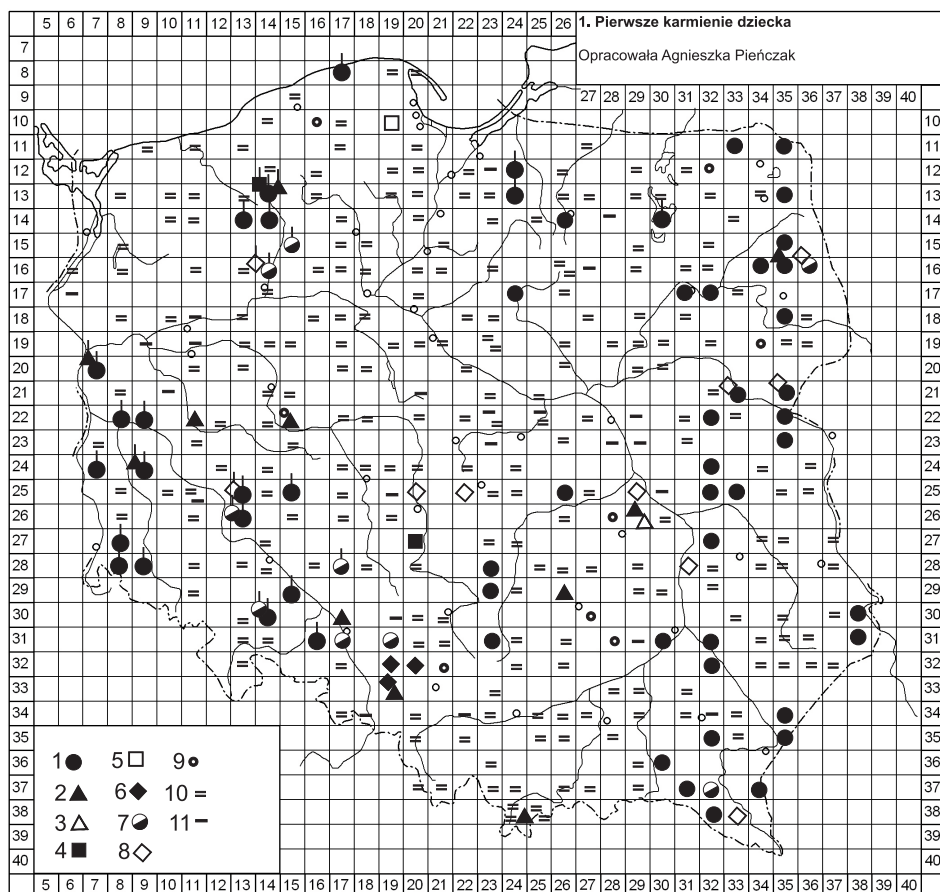
¹⁰ Brzezina (ok. Brzegu) [podała osoba z Sitarówki (Wołyńskie, obecnie Ukraina)], Mazów (ok. Sulechowa) [podała osoba pochodząca z Wileńskiego (obecnie Litwa)], Szyszkowa (ok. Lubania Śląskiego) [podała osoba pochodząca z Basiówki (ok. Lwowa, obecnie Ukraina)], Stary Węglińiec (ok. Zgorzelca) [podały osoby z Białej (ok. Suchej) i Stanisławowskiego (obecnie Ukraina)], Wrzosey (ok. Wołowa) [podała osoba pochodząca z Polesia], Guzowice (ok. Milicza) [podała osoba pochodząca z Cieszkowa], Ryczeń (ok. Góry Śląskiej) [podała osoba pochodząca z okolic Prużan (obecnie Białoruś)], Biskupice (ok. Słubie) [brak pochodzenia informacji], Podbrzezie Górne (ok. Nowej Soli) [podała osoba z Tarnopolskiego], Świbna (ok. Żar) [podała osoba pochodząca z Tarnopolskiego], Osiecznica (ok. Krosna Odrzańskiego) [podała osoba pochodząca z Nowogródzkiego], Broczyno (ok. Wałcza) [podała osoba pochodząca z Tresowa (Łódzkie)], Gałowo (ok. Szczecinka) [podała osoba pochodząca z Werwiezna (ok. Kowla, obecnie Ukraina)], Jelonek (ok. Szczecinka) [podała osoba pochodząca z Mosznej (ok. Puław)] itd.

¹¹ Szyszkowa (ok. Lubania Śląskiego) [informacja dotyczy Basiówki (ok. Lwowa, obecnie Ukraina)].

¹² Gołsza (ok. Będzina).

¹³ Zalesie (ok. Olecka).

¹⁴ Wilków (ok. Kielc), Żochy Stare (ok. Wysokiego Mazowieckiego).

Objaśnienia znaków:

Przy pierwszym karmieniu: 1 - podawano dziecko wpięrow do prawej piersi, aby nie było leworęczne, 2 - matka wykonywała znak krzyża nad dzieckiem, 3 - osoba podająca do karmienia wykonywała znak krzyża nad dzieckiem, 4 - matka wykonywała znak krzyża nad swoją piersią, 5 - osoba podająca wykonywała znak krzyża nad piersią położnicy, 6 - babka kropiła pierś położnicy święconą wodą (w punkcie 19.33. XVI czyniła to sama matka), 7 - wykonywano nad dzieckiem znak krzyża, brak dokładniejszych danych, 8 - osoba podająca dziecko (czasem matka) wypowiadała specjalne formuły słowne do dziecka, 9 - inne odpowiedzi (zob. komentarz), 10 - brak tradycji, 11 - brak odpowiedzi.

Uwagi:

- Mapę opracowano na podstawie badań terenowych prowadzonych w latach 70. XX wieku przez Pracownię Polskiego Atlasu Etnograficznego.
- Mapa dotyczy stanu zjawiska w latach 70. XX wieku.
- Punkty z pionową kreską oznaczają informacje pochodzące od ludności napływowej (przesiedleńcy z Kresów Wschodnich i osadnicy z różnych stron Polski).
- Na mapie obok głównych rzek zaznaczono również większe miasta – małymi pustymi kółkami.

Mapę opracowano na podstawie odpowiedzi na pytania zawarte w kwestionariuszu PAE nr 7, Zwyczaje, obrzędy i wierzenia urodzinowe, oprac. Józef Gajek:

1. Czy temu pierwszemu karmieniu towarzyszą:

a) jakieś zabiegi o charakterze magicznym? /np. celem zabezpieczenia dostępu pokarmu? zdrowego pokarmu? pomyślnego rozwoju dziecka?

b) czy osoba podająca dziecko do karmienia wypowiada jakąś formułę? Jakie powiedzenie zwyczajowe, przysłowie? /odnotować w cudzysłowie/.

pochodzących od osiedleńców zamieszkujących zachodnią i północną część kraju (dawne Zielonogórskie i Koszalińskie)¹⁵.

Położnica poprzez wykonanie tego gestu wobec dziecka zapewniała mu zdrowie i dobry pokarm¹⁶. *Przy pierwszym karmieniu matka przeżegna dziecko¹⁷, w imię Ojca i Syna i Ducha Świętego – na dobry początek¹⁸, żeby się dobrze choowało, żeby zdrowe było¹⁹, znak krzyża trza dać, to dziecko będzie się dobrze choowało na pokarmie²⁰, zaraz po urodzeniu dają krzyż²¹*. W jednej z miejscowości w byłym Łódzkim matka po porodzie wykonywała znak krzyża nad piersią²²; w innej – czyniła to już osoba podająca noworodka do karmienia (Gdańskie)²³. Na mapie 1 widnieją również ogólnikowe informacje dotyczące wykonywania nad dzieckiem znaku krzyża, brak jednak dokładniejszych danych w tym względzie (gdzieniegdzie w dawnym Białostockiem, Rzeszowskim, Katowickim, Opol-skim, Wrocławskim czy Koszalińskim).

Przy pierwszym karmieniu niemowlęcia stosowano również inne zabiegi z użyciem atrybutów religijnych. Wodą święconą przecierano²⁴ bądź skrapiano pierś położnicy, co poświadczono w badanym okresie jedynie w zachodniej części byłego Katowickiego (mapa 1). Podczas wykonywania tej czynności modlono się²⁵ bądź proszono o Boże błogosławieństwo²⁶.

W trakcie pierwszego karmienia osoba podająca noworodka bądź jego matka wypowiadała niekiedy określone formuły słowne (mapa 1), mające zapewnić mu zdrowie i właściwy rozwój. Dotyczy to głównie wschodniej i centralnej Polski: wschodniej i południowej części dawnego Białostockiego, wschodniej – Warszawskiego, północnej – Kieleckiego oraz zachodniej – Łódzkiego. W jednej wsi dane na ten temat pochodziły od ludności napływowej²⁷. Matka przed pierwszym karmieniem potomka mówiła: *żeby mi Matka Boska pomogła, żeby mi się to dziecko dobrze choowało i dobry pokarm był²⁸, żebyś mi rośło na pociechę albo ssij, ssij, żebyś urósł jak najprędzej, żebyś mi pomagał w robocie²⁹*. Natomiast babka,

¹⁵ Podbrzezie Górne (ok. Nowej Soli) [podała osoba pochodząca z Tarnopolskiego], Biskupice (ok. Słubice) [brak pochodzenia informacji], Gałowo (ok. Szczecinka) [podała osoba pochodząca z Werwieżna (ok. Kowla) – obecnie Ukraina].

¹⁶ Szklana Huta (ok. Sieradza).

¹⁷ Kopisk (ok. Białegostoku).

¹⁸ Dzianisz (ok. Nowego Targu).

¹⁹ Niebieszczany (ok. Sanoka).

²⁰ Grom (ok. Szczytna) [informacja pochodzi od ludności napływowej].

²¹ Łaskowo (ok. Złotowa) [podała osoba pochodząca z okolic Bydgoszczy].

²² Głuchów (ok. Chmielnika).

²³ Garcz (ok. Kartuz).

²⁴ Brodowo (ok. Środy).

²⁵ Suków (ok. Radomia).

²⁶ Dębica Kaszubska (ok. Słupska) [podała osoba pochodząca z Dziurdziowa (ok. Leska)].

²⁷ Krępko (ok. Wałcza) [podała osoba pochodząca z Krzemieńca (Wołyńskie, obecnie Ukraina)], Ryczeń (ok. Góry Śląskiej) [podała osoba pochodząca z okolic Prużan (obecnie Białoruś)].

²⁸ Wołkowyja (ok. Leska).

²⁹ Kłudzie (ok. Lipska).

ewentualnie inna osoba, zwracała się do niemowlęcia podobnie: *niech ssie piersi, niech mało płacze*³⁰, *dawaj, dawaj te piersi, niech uczy się ssać, niech żyje zdrowy, niech chowa się dobrze*³¹, *żebyś duży urósł, zdrowy byłeś*³², *duże rośnij*³³, *niech się zdrowo chowa, niech mu będzie na zdrowie*³⁴, *rośnij zdrowo i dobrze się chowaj*³⁵, *żeby było szczęśliwe i duże rośło*³⁶, *niech się zdrowo chowa i rośnie na zdrowie*³⁷. Powyższe formuły odnotowano w rozproszeniu w niewielu miejscowościach, co świadczy o ich reliktowym charakterze w analizowanym okresie.

2. Terminy korzystne do odłączania dziecka od piersi

Dawniej istotną rolę przywiązywano do odpowiedniej pory odstawienia dziecka od piersi. Wybór ten częstokroć nie był przypadkowy – uwarunkowany był troską o zapewnienie niemowlęciu powodzenia i bogactwa w przyszłości. Istotne były tu takie obiektywne okoliczności jak budzenie się przyrody po zimowym letargu bądź jej ponowne zamieranie, obserwacja zachowania ptaków, zmiana faz księżycowych czy występowanie konkretnych dni w kalendarzu. Powyższe zależności przedstawiono dokładniej na mapie 2, zaznaczając na niej przeważnie różne nakazy związane z określonymi porami roku. W głównej mierze dotyczą one wschodniej części kraju, co może wskazywać na ich raczej przeżytkowy charakter. Na zachodzie w większym nasileniu odnotowano już nieznaną badanych wątków w tradycji lokalnej, rzadziej – brak jakiegokolwiek odpowiedzi.

Korzystnym okresem do odłączenia dziecka od matczynej piersi była wiosna. Po zimowym okresie przylatywały ptaki, a przyroda ponownie budziła się do życia. Kwitnąca wtedy roślinność, jak sądzono, miała zapewnić dziecku prawidłowy rozwój³⁸. Wskazują na to liczne wypowiedzi indagowanych. *Odstawiać najlepiej jak drzewa kwitną, jak noc mała*³⁹, *jak się drzewa rozwijają, kwitną*⁴⁰, *w maju, jak się drzewa rozwijały*⁴¹, *gdy drzewa kwitły*⁴², *gdy dzika róża zakwitła i miała*

³⁰ Wierzchlesie (ok. Sokółki).

³¹ Zalesie (ok. Siemiatycz).

³² Minczewo (ok. Siemiatycz).

³³ Łękawica (ok. Kozienic).

³⁴ Wodzierady (ok. Łasku).

³⁵ Krępsko (ok. Wałcza) [podała osoba pochodząca z okolic Zamościa].

³⁶ Ryczeń (ok. Góry Śląskiej) [podała osoba pochodząca z okolic Prużan (obecnie Białoruś)].

³⁷ Dzierżazna (ok. Sieradza).

³⁸ Cecenowo (ok. Słupska) [podała osoba pochodząca z Paszowej (ok. Leska)].

³⁹ Ręgnów (ok. Rawy Mazowieckiej).

⁴⁰ Bartne (ok. Gorlic).

⁴¹ Wołkowyja (ok. Leska).

⁴² Łączyn (ok. Ostrołki).

czerwone jagody⁴³, odłączano dziecko od piersi pod majową pełnią, gdy było najwięcej kwiatów⁴⁴.

W wyniku spełniania powyższych zaleceń dziecko stawało się bystre i wesołe⁴⁵, miało dobrą pamięć⁴⁶, nie opuszczało zbyt szybko rodzinnego domu⁴⁷. *Najlepiej wiosną, jak ptaki przylatują i drzewa rosną⁴⁸, nie odłączać, kiedy ptaki odlatują, bo odleci, można latem lub wiosną, jak ptaki są⁴⁹, na wiosnę, w maju, jak ptaki śpiewają⁵⁰, odłączać je od piersi po przekwitnięciu drzew owocowych⁵¹.* Dziecko nie głodowało, gdy odstawiono je od piersi już po zasianiu pola zbożem i posadzeniu ziemniaków⁵². Niemowlę odłączone od piersi w okresie wiosennym znacznie łatwiej akceptowało nowy pokarm⁵³.

Powyższe przekonania charakteryzują przeważnie północno-wschodnie i południowo-wschodnie regiony kraju (tereny autochtoniczne), w szczególności znaczną część dawnego Białostockiego, wschodnią i południową – Olsztyńskiego, północną i południową – byłego Lubelskiego oraz południową – Rzeszowskiego i Krakowskiego (mapa 2), jedna z odpowiedzi pojawiła się na pograniczu Kieleckiego i Łódzkiego. Oprócz tego w kilku przypadkach pojawiły się dane pochodzące od ludności napływowej zamieszkującej bardziej zachodnią i centralną część Olsztyńskiego oraz wschodnią i centralną część Gdańskiego⁵⁴.

W przekonaniu mieszkańców innych wsi korzystne było odłączenie potomka od piersi w czerwcu. Powyższe przekonanie odnotowano w badanym okresie przeważnie na obszarach centralnych (znaczną część dawnego Warszawskiego, Łódzkiego) oraz gdziekolwiek wzdłuż wschodniej granicy kraju (środkowo-wschodnie Lubelskie, wschodnie Rzeszowskie, Białostockie) czy też na północy Polski (Gdańskie). Nie odnotowano go jednak niemal w zupełności w Poznaniu, Bydgoskiem, Opolskiem czy Katowickim. Pomimo tego, można przypuszczać, iż niegdyś obejmowało ono znacznie bardziej rozległe obszary kraju, aniżeli podczas badań atlasowych – świadczy o tym zasięg występowania (mapa 2).

Wybór tej pory argumentowano dojrzewaniem jagód, wiśni, czereśni, poziomek, co miało zapewnić dziecku z reguły piękną, rumianą karnację, podobnie jak

⁴³ Milewo (ok. Grajewa).

⁴⁴ Jędrzejów (ok. Łodzi).

⁴⁵ Nowe Berezowo (ok. Hajnówki).

⁴⁶ Lubotyń (ok. Ostrołęki).

⁴⁷ Łączyn (ok. Ostrołęki).

⁴⁸ Grom (ok. Szczytna) [informacja pochodzi od ludności napływowej].

⁴⁹ Kanigowo (ok. Nidzicy).

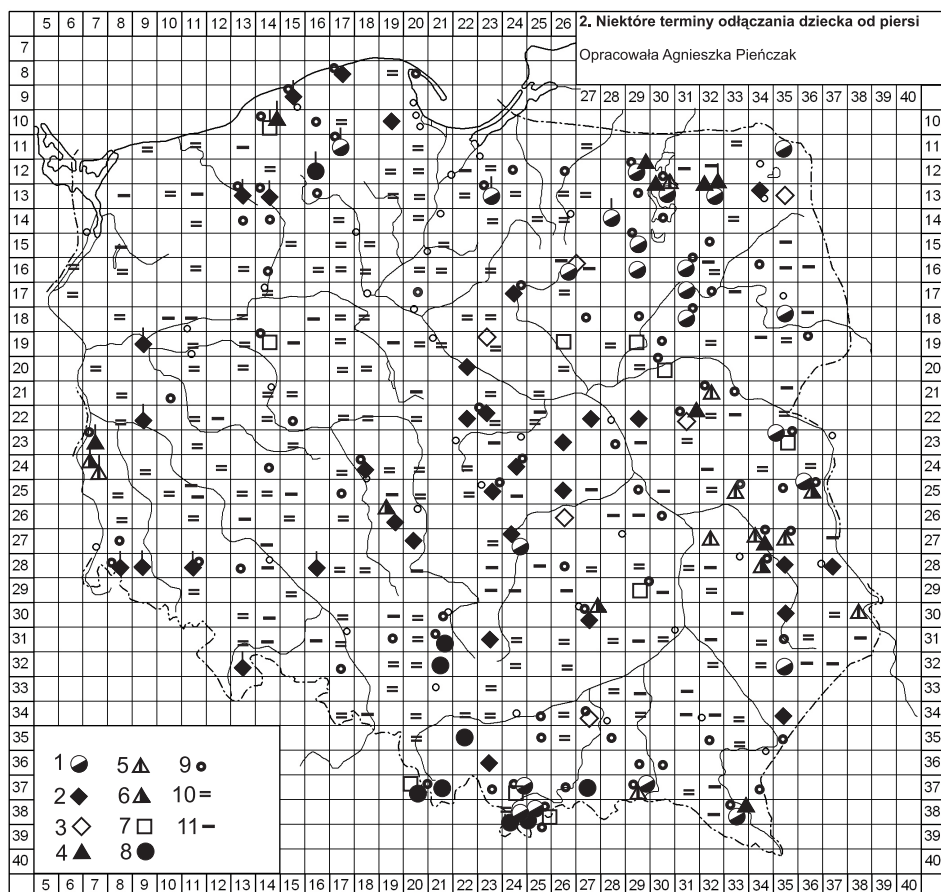
⁵⁰ Lubomino (ok. Lidzbarka Warmińskiego) [podała osoba pochodząca z Wyżłowa (ok. Sokala)].

⁵¹ Burakowskie (ok. Węgrowa).

⁵² Obidowa (ok. Nowego Targu).

⁵³ Piersno (ok. Środy Śląskiej) [podała osoba pochodząca z Jasieńca (ok. Zwolenia)].

⁵⁴ Grom (ok. Szczytna) [brak pochodzenia informacji], Milikowo (ok. Morąga) [podała osoba pochodząca z Budziska (ok. Garwolina)], Ugoszcz (ok. Bytowa) [brak pochodzenia informacji].

Objaśnienia znaków:

Dziecko należy odłączać od piersi: 1 - na wiosnę (np. gdy ptaki przylatują bądź kwitną drzewa), 2 - w czerwcu, gdy dojrzewają jagody, poziomki, wiśnie, jabłonie, 3 - latem, 4 - jesienią (np. gdy ptaki odlatują), 5 - jesienią, gdy w stodołę są już zbiory z pól, 6 - podczas zbiorów z pól, 7 - zimą, 8 - podczas pełni księżyca, 9 - inne odpowiedzi (zob. komentarz), 10 - brak tradycji, 11 - brak odpowiedzi.

Uwagi:

1. Mapę opracowano na podstawie badań terenowych prowadzonych w latach 70. XX wieku przez Pracownię Polskiego Atlasu Etnograficznego.
2. Mapa dotyczy stanu zjawiska w latach 70. XX wieku.
3. Punkty z pionową kreską oznaczają informacje pochodzące od ludności napływowej (przesiedleńcy z Kresów Wschodnich i osadnicy z różnych stron Polski).
4. Na mapie obok głównych rzek zaznaczono również większe miasta – małymi pustymi kółkami.

Mapę opracowano na podstawie odpowiedzi na pytania zawarte w kwestionariuszu PAE nr 7, *Zwyczaj, obrzędy i wierzenia urodzinowe*, oprac. Józef Gajek:

65. W jakim terminie odłącza się dziecko od piersi? W jakim

a) przed I wojną światową?

b) w jakim - obecnie? Czy u wszystkich jednakowo?

Ankieta PAE uzupełniająca nr 8/75 pt. *Zwyczaj związane z odłączeniem dziecka od piersi*, oprac. B. Jankowska:

Proszę podać stare wierzenia związane z odłączaniem dziecka od piersi.

Kiedy odłącza się lub odłączało dawniej dziecko od piersi? W jakim czasie było najlepiej, a w jakim nie należało tego robić?

W jakiej porze roku, czy w których dniach i dlaczego? (np. w czasie zbiorów na polu, gdy drzewa owocowe kwitły, ptaki odlatywały itp. - dlaczego).

owe owoce. Wierzyli, że dziecko rozwijało się jak kwiat owocu⁵⁵, mówili, że dziecko będzie czerwone i zdrowe, jak te jagody⁵⁶, jak wiśnie dojrzewają, to dobrze odjąć, bo ładne dziecko jak ta wiśnia⁵⁷, jak wiśnie dojrzewają, to dobrze odbierać, będzie się dobrze chować i będzie zdrowe⁵⁸, najlepiej odstawiali, jak wiśnie dojrzały, bo dziecko będzie ładne, zdrowe⁵⁹. Gdy dojrzewały czereśnie – dziecko było czerwone⁶⁰; podobnie – gdy pojawiły się poziomki⁶¹. Stawało się wtedy rumiane na twarzy⁶², było ładne⁶³, zdrowe⁶⁴, nie „marudziło”⁶⁵, długo też wytrzymywało bez karmienia⁶⁶.

W kilku zaledwie przypadkach odnotowano ogólniejsze przekonanie, świadczące o odłączaniu dziecka od piersi w lecie (sporadycznie w dawnym Białostockiem, Warszawskim, Kieleckim czy Krakowskim). Sądono, iż dzięki letniej pogodzie stawało się ono silne, mądre oraz odporne na choroby⁶⁷. Odłączano je od piersi także w czasie kwitnięcia róż, aby było piękne niczym te kwiaty⁶⁸. *Odśadzać trzeba, jak kwitnie wszystko lub jak jest pełne wszystko – zboże, gruszki, jabłka. To dziecko będzie pełne*⁶⁹.

Zaprzestanie karmienia piersią w okresie letnim wynikało także z praktycznych względów. Dziecko znacznie szybciej przyzwyczajało się do nagłej zmiany pokarmu, gdy matka uczestniczyła w pracach polnych⁷⁰. Ponoć mniej tęskniło za dawnym pożywieniem i dobrze zasypiało⁷¹. Można było także w tym okresie uzupełnić jego dietę w nowe produkty, m.in. ze względu na większą mleczność krów⁷² i dostępność różnych owoców⁷³.

Kolejnym okresem pomyślnym do odłączenia niemowlęcia od piersi była jesień. Informacje na temat występowania tego zwyczaju odnotowano głównie w zachodniej części byłego Białostockiego i wschodniej Olsztyńskiego, spora-

⁵⁵ Ślężany (ok. Włoszczowy).

⁵⁶ Reszki (ok. Elku).

⁵⁷ Żurawka (ok. Otwocka).

⁵⁸ Babice Stare (ok. Pruszkowa).

⁵⁹ Wola Owsiana (ok. Kutna).

⁶⁰ Zawidowice (ok. Oleśnicy) [podała osoba pochodząca z Lwowskiego (obecnie Ukraina)].

⁶¹ Słup (ok. Jawora) [brak pochodzenia informacji].

⁶² Słup (ok. Jawora) [brak pochodzenia informacji], Wilków (ok. Kielc), Wirkowice (ok. Zamościa), Pniewo (gm. Chodecz, ok. Kutna), Pszczonów (ok. Łowicza), Regnów (ok. Rawy Mazowieckiej), Wola Nakonowska (ok. Włocławka), Objazda (ok. Słupska) [podała osoba przesiedlona z Kieleckiego].

⁶³ Siostrzytów (ok. Lublina), Garbno (ok. Kętrzyna), Garcz (ok. Kartuz).

⁶⁴ Dąbrowa (ok. Żuromina).

⁶⁵ Okszów (ok. Chełma).

⁶⁶ Siostrzytów (ok. Lublina), Jędrzejów (ok. Łodzi).

⁶⁷ Wola Radłowska (ok. Brzeska).

⁶⁸ Jakubowo (ok. Olsztyna) [podała osoba pochodząca z Wykrocia (ok. Ostrołęki)].

⁶⁹ Bartne (ok. Gorlic).

⁷⁰ Siemowo (ok. Gostynia).

⁷¹ Janków (ok. Kalisza).

⁷² Radzice Duże (ok. Opoczna).

⁷³ Kluki (ok. Mińska Mazowieckiego). Podobnie – jesienią.

dycznie natomiast w Warszawskim, Lubelskim oraz Rzeszowskim. Dane tego typu zebrano także w dwóch miejscowościach z ludnością napływową, brak jednak danych o pochodzeniu indagowanych⁷⁴. Pora jesienna wiązała się z zakończeniem żniw, co skutkowało zgromadzeniem w stodołach odpowiednich zapasów płodów rolnych. Zwracano na to uwagę na zwartym obszarze, ograniczającym się głównie do dawnego Lubelskiego; sporadycznie natomiast w Kieleckim, Warszawskim i Rzeszowskim (mapa 2).

Jak twierdzili informatorzy ze wzmiankowanych miejsc, odłączenie dziecka od piersi w tym terminie miało symbolicznie przekładać się na jego dalsze życie. Wierzono, że niczego mu w życiu nie brakowało⁷⁵, było bogate⁷⁶. Odstawienie naturalnego pokarmu w porze jesiennej chroniło je przed chorobami, np. biegunką⁷⁷. Wynikało to niekiedy również z czysto praktycznych względów – matka w tym okresie mogła poświęcić dziecku znacznie więcej czasu⁷⁸.

W pewnych przypadkach termin zmiany pokarmu był wyraźnie określony: czyniono to dopiero, gdy matka widziała na polu stojące snopy⁷⁹ lub po żniwach, ale przed odlotem ptaków (inaczej dziecko stawało się *błędne*)⁸⁰. W innych wsiach odłączano niemowlę od piersi, gdy odlatywały jaskółki⁸¹, ptaki⁸², lub po prostu – jesienią⁸³.

W niektórych badanych miejscowościach dziecko przestawano karmić naturalnym pokarmem również w zimie (głównie centralno-północne Warszawskie, w mniejszym stopniu – północne Lubelskie, wschodnie Kieleckie, południowe Krakowskie i północne Poznańskie). W przeciwnym razie, jak sądzono, *coś by mu tam brakowało, takie roztrząchnięte, takie błędne* [by było – A. P.]⁸⁴. Wprost stwierdzano: *najlepiej dziecko jest odłączać od piersi, jak jest śnieg na polu*⁸⁵, *najlepiej zostawić dziecko od piersi w końcu grudnia*⁸⁶. Wierzono, że dzięki temu stawało się bardziej odporne na choroby⁸⁷.

Przy odstawianiu niemowlęcia od matczynej piersi zwracano również niekiedy uwagę na fazy księżycowe. Szczególnie istotna była w tym przypadku pełnia, gdyż wtedy dziecko prawidłowo się rozwijało (mapa 2). Przekonanie tego typu

⁷⁴ Grabnik (ok. Elku), Kopce (ok. Gubina).

⁷⁵ Moniatyczne (ok. Hrubieszowa).

⁷⁶ Wilków (ok. Kielc), Załucze Stare (ok. Włodawy), Dęba (ok. Puław), Żdźary (ok. Łukowa), Paszki Duże (ok. Radzyna Podlaskiego), Dąbrówka (ok. Pisz).

⁷⁷ Nowa Wola (ok. Lubartowa).

⁷⁸ Nowa Wola (ok. Lubartowa).

⁷⁹ Żelistrzewo (ok. Pucka).

⁸⁰ Mchowo (ok. Przasnysza).

⁸¹ Pruślin (ok. Ostrowa Wielkopolskiego).

⁸² Nowa Wola (ok. Lubartowa), Cieciorzy (ok. Kolna), Grabnik (ok. Elku) [podała osoba pochodząca z okolic Grajewa].

⁸³ Krępsko (ok. Wąlcza) [podała osoba pochodząca z Krzemieńca (Wołyńskie, obecnie Ukraina)].

⁸⁴ Gostkowo (ok. Pułtusk).

⁸⁵ Obidowa (ok. Nowego Targu).

⁸⁶ Nosów (ok. Opatowa).

⁸⁷ Dąbrówka Leśna (ok. Obornik).

charakteryzuje raczej południową część Polski, w szczególności południowe Krakowskie i centralne Katowickie. *Jak miesięczek jest, to będzie się dobrze chowało, pełne będzie*⁸⁸, *dawniej jak księżyc w pełni, to dziecko będzie się dobrze chowało*⁸⁹, *najlepiej przestać karmić dziecko piersią jak księżyc taki duży, pełny, to dziecko będzie ładne, nie chude. Tak wprzód mówili. Teraz to kobiety nie patrzą*⁹⁰. Czyniono to również przed pełnią księżyca, gdy satelita „szedł do góry”⁹¹. Wpływało to w znacznym stopniu na rozwój dziecka. Odłączone od piersi po pełni – nie rosło⁹². *Najlepiej gdy miesięczka przybywało, bo dziecko rośnie, jak ubywa – to źle rośnie*⁹³. *Dawniej odłączano dziecko od piersi przed nowiem, gdyż uważano, żeby [...] nie zostało strzygoniem*⁹⁴. Podawano też inne potencjalne konsekwencje wyboru innej fazy księżyca – tzw. próżnych dni. *Nie odsadzać na wietku, bo będzie wiecznie głodne, będzie miało płone zęby, na pełni – tak*⁹⁵. *Odłączyć od piersi w próżne dni to nie, bo by było w życiu próżne, nie robią w próżne dni i dzisiaj. Próżne dni co ani miesięczek nie świeci, a po próżnych dniach potem nów*⁹⁶, *niedobrze odstawiać dziecko od piersi, jak księżyc się zmniejsza*⁹⁷. Zdarzało się jednak, że czyniono to właśnie w tej fazie⁹⁸.

Podczas podejmowania decyzji o odstawieniu niemowlęcia od piersi zwracano uwagę także na wybór odpowiedniego dnia. Wykonanie tej czynności w dniu jego urodzin zapewniało mu dobrą pamięć⁹⁹; sprawiało, że nie tęskniło za matczynym pokarmem¹⁰⁰. Jeżeli uczyniono to w dzień roboczy, dziecko miało być pracowite, w dniu świątecznym – leniwe¹⁰¹. Za pomyślne dni do zakończenia karmienia uznawano poniedziałek bądź środę¹⁰², wtorek¹⁰³, czwartek¹⁰⁴,

⁸⁸ Frycowa (ok. Nowego Sącza).

⁸⁹ Murzasichle (ok. Nowego Targu).

⁹⁰ Roczyń (ok. Wadowic).

⁹¹ Istebna (ok. Cieszyna).

⁹² Lichwin (ok. Tarnowa).

⁹³ Łukowica (ok. Limanowej) [podobnie – Łęki Strzyżowskie (ok. Krosna)].

⁹⁴ Wyciąże (ok. Krakowa).

⁹⁵ Dzianisz (ok. Nowego Targu).

⁹⁶ Brzegi (ok. Nowego Targu).

⁹⁷ Lubomin (ok. Wałbrzycha).

⁹⁸ Brodowo (ok. Środy). Podobnie czyniono w Grójcu Małym (ok. Babimostu) [zapisane we wsi Kaława (ok. Międzyrzecza)].

⁹⁹ Dołha (ok. Radzynia Podlaskiego).

¹⁰⁰ Żdźary (ok. Łukowa).

¹⁰¹ Lipnica Wielka (ok. Nowego Targu).

¹⁰² Kluki (ok. Mińska Mazowieckiego), Burakowskie (ok. Węgrowa), Milikowo (ok. Morąga) [podała osoba pochodząca z Budziska (ok. Garwolina)], Lisowo (ok. Człuchowa) [podała osoba pochodząca z Koźnic (ok. Kielc)]. Wręcz przeciwnie, poniedziałek był uznawany za niekorzystny dzień w Wołkowyi (ok. Leska) czy też w Grodnie (obecnie Białoruś) [zanotowano we wsi Smogolice (ok. Stargardu Szczecińskiego)].

¹⁰³ Nowa Wola (ok. Lubartowa).

¹⁰⁴ Nowa Wola (ok. Lubartowa).

sobotę¹⁰⁵ (dzień poświęcony Matce Boskiej), bądź niedzielę¹⁰⁶. *Zostawiało się na-raz, w środę lub w sobotę, bo jak przez kilka dni, to dziecko było urośliwe¹⁰⁷, najodpowiedniejszymi były [...] takie dni tygodnia jak środa, piątek, a także sobota (tzw. dni bezmięsne)¹⁰⁸. Jak matka już miała nie karmić, to jak ostatni raz dała dziecku, to go położyła na stole, aby mu się szczęściło, żeby szumne było. Ostatni raz to w niedzielę, w święta uroczyste, wtedy¹⁰⁹.*

Zdaniem niektórych badanych, nie czyniono tego jednak w piątek¹¹⁰, rzadziej w inne dni: *nie należało odłączać dziecka od piersi [w poniedziałek, piątek, sobotę i niedzielę – A. P.], gdyż dziecko zostawało bardzo słabe, wątłe, chorowite, wszelkie choroby dziecko dręczyły i rzadko kiedy dziecko takie obdarzone było darem życia¹¹¹.*

Przy odłączaniu dziecka od piersi zwracano niekiedy uwagę na to, aby czynić to w niektóre dni świąteczne: w tygodniu poprzedzającym Niedzielę Palmową¹¹², w Niedzielę Palmową¹¹³, w Wielki Czwartek lub Wielki Piątek (aby dziecko miało dobrą pamięć)¹¹⁴. Ze względów praktycznych odłączano je od piersi przed dniem św. Jana (24 czerwca): *nie wolno było odłączać dziecko od piersi w czasie gorących dni, groziło to biegunką¹¹⁵*. Na terenach wschodnich kończono karmienie w dniu Matki Boskiej Jagodnej (2 lipca), aby dziecko bawiło się „byle czym” i nie było marudne¹¹⁶. *Chcesz mieć dziecko dorodne, odłącz od piersi na Matkę Boske Jagodne¹¹⁷, będzie czerwone jak jagoda¹¹⁸*. Nie czyniono tego jednak podczas postu, gdyż było ono w przyszłości płacziwe¹¹⁹ lub co gorsza – biedne¹²⁰.

¹⁰⁵ Wola Owsiana (ok. Kutna), Burakowskie (ok. Węgrowa), Milewo (ok. Grajewa). W Ślężanach (ok. Włoszczowy) i Jędrzejowie (ok. Łodzi) sobota również uznawana była za najbardziej szczęśliwy dzień.

¹⁰⁶ Wołkowyja (ok. Leska).

¹⁰⁷ Pszczonów (ok. Łowicza).

¹⁰⁸ Ciche (ok. Nowego Targu).

¹⁰⁹ Istebna (ok. Cieszyna).

¹¹⁰ Wołkowyja (ok. Leska), Lisowo (ok. Człuchowa) [podała osoba pochodząca z Kozienic (ok. Kielc)], Dołha (ok. Radzynia Podlaskiego).

¹¹¹ Nowa Wola (ok. Lubartowa).

¹¹² Lubojna (ok. Częstochowy).

¹¹³ Gródek (ok. Zwolenia).

¹¹⁴ Dąbrówka (ok. Pisz).

¹¹⁵ Papowo Toruńskie (ok. Torunia).

¹¹⁶ Krępko (ok. Wałcza) [podała osoba pochodząca z okolic Zamościa], Szyszkowa (ok. Lubania Śląskiego) [informacja pochodzi od ludności napływowej], Stary Węgliniec (ok. Zgorzelca) [informacja pochodzi od ludności napływowej ze Stanisławowskiego (obecnie Ukraina)], Żaganiec (ok. Żagania) [podała osoba pochodząca z Aleksandrowa (ok. Biłgoraja)], Ugoszcz (ok. Bytowa) [podała osoba pochodząca z Lwowskiego (obecnie Ukraina)].

¹¹⁷ Żurawnica (ok. Zamościa).

¹¹⁸ Stubienko (ok. Radymna).

¹¹⁹ Broczyno (ok. Wałcza) [podała osoba pochodząca z Ustkowa (ok. Koluszek)].

¹²⁰ Dołha (ok. Radzynia Podlaskiego).

3. Terminy niekorzystne do odłączania dziecka od piersi

Podczas badań atlasowych zebrano równie liczne i zróżnicowane dane na temat pór niekorzystnych dla odstawienia naturalnego pokarmu. Dla niektórych indagowanych niepomysłne było czynienie tego w okresie wiosenno-letnim. Niedobór pożywienia związany z przednówkiem przekładał się bowiem na ubóstwo i niepowodzenie w dalszym życiu niemowlęcia¹²¹. Gdy kwitły drzewa, a dziecko zmieniało pokarm, wtedy szybko siwiało¹²², stawało się biedne bądź niedorozwinięte umysłowo¹²³. *Jak sad kwitnie, to nie trzeba odłączać*¹²⁴, [gdy] *kwitły wiśnie, maki, jak wożono snopki do stodoły, kartofle do piwnicy, gdyż dziecko bało się byle czego, kryło się*¹²⁵. Gdy odstawiono je od piersi w czerwcu – było natomiast zbyt *złotne*¹²⁶.

Unikano także pory, gdy ptaki przylatywały¹²⁷ oraz dojrzewały wiśnie (dziecko miałoby częste rozwolnienia)¹²⁸. Zapewne zbliżona interpretacja znana była w Łękach Strzyżowskich (ok. Krosna), Nienadowej (ok. Przemyśla) i Horodyszczu (ok. Włodawy), gdzie odłączenie dziecka od piersi w lecie groziło mu biegunką, a nawet odwodnieniem organizmu. W Garbnie (ok. Kętrzyna) nie czyniono tego w lecie ze względów higienicznych, gdyż dziecko było znacznie bardziej narażone na zarazki. Zmiana pokarmu mogła skutkować chorobą, a nawet śmiercią dziecka. Odstawienie dziecka od piersi w lecie było nadto zbyt uciążliwe dla niego¹²⁹.

Niemowlę odłączone od piersi, gdy na polu stały kopy siana lub koniczyny, miało być zbyt wstydlive¹³⁰ lub grube¹³¹. Dziewczynka, odłączona od matczynej piersi w czasie żniw i stawiania kopic, w przyszłości nie mogłaby chodzić podczas ciąży¹³².

¹²¹ Łukowica (ok. Limanowej), Dęba (ok. Puław), Dołha i Paszki Duże (ok. Radzyna Podlaskiego). W Przewłocę (ok. Parczewa) sądzono, że dziecko stanie się wtedy „puste” (niezbyt mądre).

¹²² Kacwin (ok. Nowego Targu), Wilków (ok. Kielc), Szczaki (ok. Piaseczna), Dąbrówka (ok. Pisz), Objazda (ok. Słupska) [podała osoba pochodząca z Wólki Modrzewiowej (ok. Kielc), Świdwinek (ok. Świdwina) [podała osoba pochodząca z Gaja (ok. Mińska)], Szyszkowa (ok. Lubania Śląskiego) [podała osoba pochodząca z Tochołowa (ok. Miechowa)], Kopce (ok. Gubina) [informacja od ludności napływowej]. Niektórzy nie potrafili podać bliżej interpretacji zakazu odłączania dziecka od piersi w czasie kwitnięcia drzew owocowych (Wola Radłowska, ok. Brzeska).

¹²³ Paszki Duże (ok. Radzyna Podlaskiego).

¹²⁴ Frycowa (ok. Nowego Sącza).

¹²⁵ Gałowo (ok. Szczecinka) [podała osoba pochodząca z Mosznej (ok. Puław)].

¹²⁶ Łukowica (ok. Limanowej).

¹²⁷ Przedświt (ok. Ostrowi Mazowieckiej).

¹²⁸ Gwiazdowo (ok. Sławna) [brak pochodzenia informacji].

¹²⁹ Lubojna (ok. Częstochowy).

¹³⁰ Nosów (ok. Opatowa).

¹³¹ Łęknicza (ok. Szczecinka) [podały osoby pochodzące z okolic Radziejowa Kujawskiego i Mińska].

¹³² Lichwin (ok. Tarnowa).

Równie niekorzystna do zmiany pokarmu była dla dziecka jesień, a więc pora odlotu ptaków i opadania liści z drzew. Zakończenie karmienia w tym czasie powodowało, że dziecko zbyt szybko opuszczało rodzinny dom. Wiązano to z odlotem ptaków w cieplejsze strony świata. Starsi mieszkańcy Dąbrowy (ok. Żurmina) odradzali matkom zmianę pokarmu dziecka w tym okresie, gdyż stawało się ono „lotne”. Potwierdzają to liczne wypowiedzi: *Takie dzikie sie robi*¹³³, *takie lotne – nie będzie domu się trzymać*¹³⁴, *odleci z domu i będzie chorowite*¹³⁵, *jak ptaszki były na miejscu, to odstawiano dzieci, bo jak jesienią, kiedy ptaki odlatują za morze, to dziecko będzie takie lekkie jak te ptaszki*¹³⁶, *dziecko będzie tak latać jak te ptaki*¹³⁷, *dziecko będzie latało*¹³⁸, „tak jak one będzie latać po świecie”¹³⁹, *nie trzymało się domu i pragnęło go opuścić*¹⁴⁰, *nie trzyma się rodziny*¹⁴¹, *jak ptaki lecą, to nie dobrze odstawiać, to dziecko nie ma rozumu, bo w głowie mu się kręci, jak ptaki lecą*¹⁴². Dziecko odłączane od piersi w porze jesiennej miało również słabą pamięć¹⁴³, szybko siwiało¹⁴⁴, mogło nawet umrzeć¹⁴⁵. Gdy uczyniono to w listopadzie – szybko niszczyło swoje ubrania. Mawiano: *łachy się na nim drą*¹⁴⁶, *będą szmaty z niego opadać*¹⁴⁷, *szybko zdiera ubranie*¹⁴⁸. *Niedobrze dziecko zabierać od piersi w jesieni, jak liście lecą z drzew, bo łachy lecą z dziecka i trzeba ciągle nowe dawać*¹⁴⁹, *jak ptaki odlatują, to smaty z dziecka oblatują, drą się*¹⁵⁰, *bo będzie całym światem chodziło* (niespokojne, ruchliwe)¹⁵¹, *jesienią nie, bo będzie smutne*¹⁵². Nie odstawiano dziecka od piersi także po zakończeniu jesiennych zbiorów, aby nie zaznało w przyszłości głodu¹⁵³.

¹³³ Wyrzyki (ok. Zambrowa).

¹³⁴ Burakowskie (ok. Węgrowa).

¹³⁵ Przedświt (ok. Ostrowi Mazowieckiej).

¹³⁶ Zdunek (ok. Ostrołęki).

¹³⁷ Spychowó (ok. Szczytna) [informacja dotyczy wsi Łączyn (ok. Ostrołęki)].

¹³⁸ Pszczonów (ok. Łowicza).

¹³⁹ Łęknica (ok. Szczecinka) [podała osoba z Derewna (ok. Mińska) – obecnie Białoruś].

¹⁴⁰ Gwiazdowo (ok. Sławna) [brak pochodzenia informacji].

¹⁴¹ Wilków (ok. Kielc).

¹⁴² Kuźnica Grabowska (ok. Ostrzeszowa).

¹⁴³ Mamino (ok. Makowa Mazowieckiego).

¹⁴⁴ Budzów (ok. Suchej), Kornatka (ok. Myślenic).

¹⁴⁵ Janków (ok. Kalisza).

¹⁴⁶ Kalwaria Paławska (ok. Przemyśla).

¹⁴⁷ Wołkowyja (ok. Leska).

¹⁴⁸ Łukowica (ok. Limanowej).

¹⁴⁹ Szerzyny (ok. Jasła). Podobnie – Budziszewice (ok. Goleniowa) [podała osoba pochodząca ze Szudłowa (ok. Sokółki)].

¹⁵⁰ Modliszewice (ok. Końskich).

¹⁵¹ Młynarska Wola (ok. Pasłęka) [podała osoba pochodząca z Żelechowa (ok. Garwolina)].

¹⁵² Lubomino (ok. Lidzarka Warmińskiego) [podała osoba pochodząca z Wyżłowa (ok. Sokala)].

¹⁵³ Obidowa (ok. Nowego Targu).

Niepomyślną porą do odstawiania niemowlęcia od piersi była niekiedy zima¹⁵⁴. W przekonaniu niektórych indagowanych dziecko stawało się wtedy słabe i chorowite¹⁵⁵, „gołe” (ubogie)¹⁵⁶.

4. Inne terminy odłączania dziecka od piersi

Podczas badań atlasowych odnotowano również inne terminy odstawiania dziecka od piersi. Dawniej stosunkowo często karmiono je pokarmem matki najpóźniej do pierwszego roku życia. W Istebnej (ok. Cieszyna) chłopców odłączano od piersi w siódmym miesiącu życia, dziewczynki – po ukończeniu roku. W Działoszku (ok. Nowego Targu) jeszcze w latach 70. ubiegłego stulecia karmiono dziecko mlekiem matki przez siedem miesięcy; w Potoku (ok. Opatowa) – do dziewięciu miesięcy. Zdaniem niektórych respondentów powinno się ukończyć karmienie piersią najpóźniej w dziewiątym miesiącu życia dziecka, gdyż „mleko jest już niedobre”¹⁵⁷. Również w Łękawicy (ok. Kozienic), Papowie Toruńskim (ok. Torunia) oraz Garbnie (ok. Kętrzyna) karmiono niemowlę pokarmem naturalnym przez dziewięć miesięcy, niekiedy dłużej. Jeżeli zdecydowano już o odstawieniu, w danym dniu sadzano dziecko na stole, na którym wcześniej rozłożono różne przedmioty (np. różaniec, pieniądze, cukierki, książki). Na podstawie elementu wybranego przez dziecko wnioskowano o jego przyszłych zainteresowaniach¹⁵⁸.

Można też było zmienić sposób karmienia tuż przed ukończeniem przez niemowlę pierwszego roku życia¹⁵⁹. Wtedy do czworokątnej chustki wkładano takie atrybuty jak jajko, różaniec, pieniądze i chleb, następnie chustkę zawijano, aby dziecko mogło ją rozwiązać. Po wykonaniu tej czynności matka karmiła je piersią po raz ostatni, a następnie ze złością odtrącała dziecko na podłogę. Nie było zbyt zadowolone, więc dawano mu do zabawy chusteczkę z zawartością, zwaną *wędzelkiem*. Jeżeli po rozwiązaniu chustki wzięło do rączki chleb, miało stać się żarłoczne; jeśli różaniec – pobożne. Wylosowanie jajka zapowiadało dziecku plotkarstwo, pieniędzy – bogactwo¹⁶⁰.

W kilkunastu miejscowościach atlasowych przestawano dziecko karmić piersią, gdy ukończyło pierwszy rok życia¹⁶¹. Zdarzało się, że matka całowała wtedy

¹⁵⁴ Siostrzytów (ok. Lublina), Lubotyń (ok. Ostrołęki).

¹⁵⁵ Słup (ok. Jawora) i Gwiazdowo (ok. Sławna)[w obu przypadkach brak pochodzenia informacji].

¹⁵⁶ Brzegi (ok. Nowego Targu).

¹⁵⁷ Trzebiszewo (ok. Skwierzyny).

¹⁵⁸ Istebna (ok. Cieszyna).

¹⁵⁹ Stare Kotkowice (ok. Prudnika), Żabnica (ok. Żywca), Wola Radłowska (ok. Brzeska), Milewo (ok. Grajewa).

¹⁶⁰ Stare Kotkowice (ok. Prudnika).

¹⁶¹ Obidowa (ok. Nowego Targu), Łukowica (ok. Limanowej), Komańcza (ok. Sanoka), Futoma (ok. Rzeszowa), Moniaty (ok. Hrubieszowa), Żurawica (ok. Zamościa), Ślężany (ok. Włoszczowy), Mętów (ok. Lublina), Załucze Stare (ok. Włodawy), Radzymin (ok. Płońsk), Kopisk (ok. Białegostoku), Zalesie (ok. Olecka), Cieciora (ok. Kolna).

czule niemowlę, dawała mu kawałek chleba z solą do rączki i mówiła: <Idź na swój chlebek i rośnij dobrze na pociechę Bożą i naszą>¹⁶². Zdaniem niektórych karmienie nie powinno trwać dłużej niż trzynaście miesięcy, gdyż przynosiło to pecha¹⁶³.

Według niektórych indagowanych odstawiano niemowlę dopiero po roku i sześciu tygodniach jego życia¹⁶⁴. Uczynienie tego tydzień później – jak sądzono – zapewniało dziecku zdrowie i dobrą pamięć¹⁶⁵. W Brzozowej (ok. Tarnowa) i Lubotynie (ok. Ostrołęki) karmiono piersią nawet do półtora roku. Decydowały o tym względy praktyczne. Dawniej do II wojny światowej w niektórych wsiach w rodzinach wielodzietnych karmiono dziecko tak długo, aż urodziło się następne (nawet do dwóch lat). Matka przestawała je karmić piersią, gdy posługiwało się samodzielnie łyżką przy jedzeniu¹⁶⁶. Później piło już same z kubka i jadło z miski, podobnie jak dorośli¹⁶⁷. W Pokrzydowie (ok. Brodnicy) i Dąbrowie (ok. Żuromi-

Fot. 8. Małe dziecko. Babice, ok. Oświęcimia

na) odstawiono dziecko od piersi tuż przed ukończeniem drugiego roku życia, aby matka nie zaszła ponownie w ciążę. W Klukach (ok. Mińska Mazowieckiego) również karmiono tak długo, jednak nie podano uzasadnienia. Ponoć dwuletnie dziecko nosiło stołeczek za matką, wołając „dej cyca”¹⁶⁸.

Wierzono, że kilkuletnie karmienie piersią zabezpieczało matkę przed kolejną ciążą¹⁶⁹. Stąd też być może mleko matki piły nawet sześciolatki¹⁷⁰. Długie karmienie zapewniało dziecku siłę, ale i powodowało jego zbytnią namiętność¹⁷¹, bądź upośledzenie umysłowe¹⁷². Stawało się złe, gdyż wysysało całą złość z matczynej piersi¹⁷³.

¹⁶² Nowa Wieś (ok. Moniek), Zalesie (ok. Olecka).

¹⁶³ Wyciąże (ok. Krakowa).

¹⁶⁴ Komorów (ok. Kolbuszowej), Modliszewice (ok. Końskich), Łączyn (ok. Ostrołęki).

¹⁶⁵ Gwiazdowo (ok. Sławna) [brak pochodzenia informacji].

¹⁶⁶ Pniewo, gm. Bedlno (ok. Kutna).

¹⁶⁷ Garbno (ok. Kętrzyna).

¹⁶⁸ Wirkowice (ok. Zamościa).

¹⁶⁹ Wołkowyja (ok. Leska), Dołha (ok. Radzynia Podlaskiego).

¹⁷⁰ Płochocinek (ok. Świecia).

¹⁷¹ Ciche (ok. Nowego Targu).

¹⁷² Świerże (ok. Ostrowi Mazowieckiej).

¹⁷³ Zalesie (ok. Olecka).

Według mieszkańców eksplorowanych wsi zbyt długie karmienie dziecka bywało często ograniczane. Sądono, że nie powinno się karmić je mlekiem matki dłużej niż przez dwa następujące po sobie Wielkie Piątki (mapa 3). Przekonanie to występuje w dosyć zwartym zasięgu, obejmującym centralną i wschodnią Polskę. Dotyczy to znacznej części dawnego Białostockiego, południowej – Warszawskiego, zachodniej – Lubelskiego, północnej – Rzeszowskiego, północno-zachodniej – Kieleckiego; wyjątkowo odnotowano je w Bydgoskiem czy Krakowskiem. Mamy także na ten temat dane od ludności przybyłej w okresie powojennym na tzw. ziemię zachodnie i północne¹⁷⁴. Są to również przeniesienia z terenów wschodnich, co świadczy raczej o reliktowym charakterze tego przekonania.

Złamanie omawianego zakazu groziło dziecku słabą pamięcią¹⁷⁵, wpływało też negatywnie na jego rozwój psychiczny¹⁷⁶. Jak stwierdziła jedna z badanych osób: *ono nie ma życia*¹⁷⁷. W Czarnej (ok. Dębicy) uważano, że po przekroczeniu wzmiankowanego terminu dziecko gryzło już matczyną pierś.

Zdaniem mieszkańców wsi złamanie powyższego zakazu było nawet równoznaczne z grzechem¹⁷⁸, świadczyło o braku szacunku dla okresu Wielkiego Postu¹⁷⁹. Tym bardziej niekorzystne było przedłużenie karmienia przez trzy kolejne Wielkie Piątki – dziecko stawało się głupie¹⁸⁰, miało kiepską pamięć¹⁸¹. To drugie przekonanie odnotowano znacznie rzadziej, na dosyć ograniczonym terytorium, obejmującym kilka punktów atlasowych znajdujących się w północnej części dawnego Kieleckiego i Łódzkiego oraz wschodniej – Bydgoskiego i Warszawskiego. Na zachodzie kraju zapisano je tylko w jednej miejscowości, zamieszkałej przez osiedleńców z różnych stron kraju¹⁸².

Jak wynika z badań atlasowych, z biegiem czasu kobiety na wsi karmiły coraz krócej. W latach 70. XX wieku uzależnione było to najczęściej od ilości posiadanego pokarmu¹⁸³. Niekiedy też termin odstawienia dziecka od piersi matki był zupełnie dowolny¹⁸⁴.

¹⁷⁴ Grabin (ok. Niemodlina) [podała osoba pochodząca z Wołyńskiego (obecnie Ukraina)], Komorowo (ok. Elbląga) [podała osoba pochodząca z okolic Sokołowa Podlaskiego].

¹⁷⁵ Jata (ok. Niska).

¹⁷⁶ Szklana Huta (ok. Sieradza).

¹⁷⁷ Kłudzie (ok. Lipska).

¹⁷⁸ Pokrzydowo (ok. Brodnicy).

¹⁷⁹ Pomigacze (ok. Białegostoku).

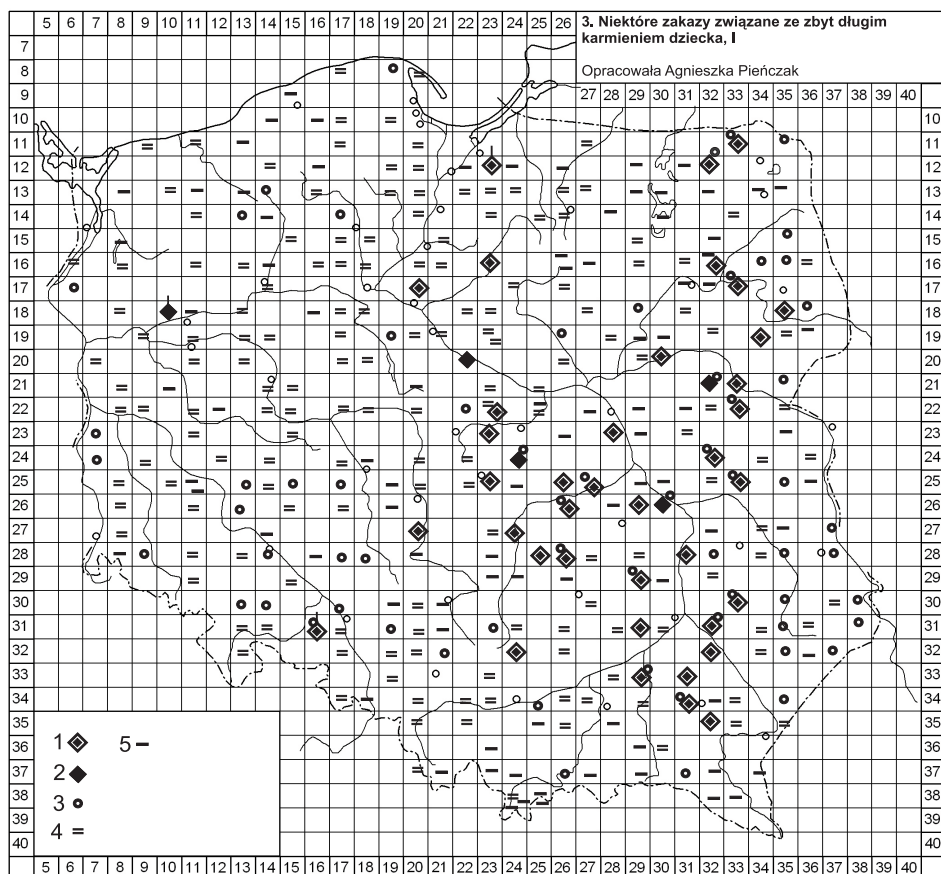
¹⁸⁰ Pszczonów (ok. Łowicza).

¹⁸¹ Żdźary (ok. Łukowa).

¹⁸² Sokółsko (ok. Strzelec Krajeńskich) [podały osoby pochodzące z Raszkówki (ok. Mniowa), Ziemnic (ok. Pruszkowa) i Mochnaczkii Wyżnej (ok. Nowego Sącza)].

¹⁸³ Wola Podleśna (ok. Miechowa).

¹⁸⁴ Jegliniec (ok. Sejn).

Objaśnienia znaków:

Dziecko nie wolno zbyt długo karmić piersią, w tym: 1 - karmić dłużej niż dwa Wielkie Piątki, 2 - karmić przez trzy Wielkie Piątki, 3 - inne odpowiedzi (zob. mapa 4 i komentarz), 4 - brak tradycji, 5 - brak odpowiedzi.

Uwagi:

- Mapę opracowano na podstawie badań terenowych prowadzonych w latach 70. XX wieku przez Pracownię Polskiego Atlasu Etnograficznego.
- Mapa dotyczy stanu zjawiska w latach 70. XX wieku.
- Punkty z pionową kreską oznaczają informacje pochodzące od ludności napływowej (przesiedleńcy z Kresów Wschodnich i osadnicy z różnych stron Polski).
- Na mapie obok głównych rzek zaznaczono również większe miasta – małe pustymi kółkami.

Mapę opracowano na podstawie odpowiedzi na pytania zawarte w kwestionariuszu PAE nr 7, *Zwyczaj, obrzędy i wierzenia urodzinowe*, oprac. Józef Gajek:

65. W jakim terminie odłącza się dziecko od piersi?

a) przed I wojną światową?

b) w jakim - obecnie? Czy u wszystkich jednakowo?

[...]

d) Czy odłączeniu od piersi towarzyszą jakieś czynności typu magicznego? Może wymawia się jakieś formuły obrzędowe?

Ankieta PAE uzupełniająca nr 8/75 pt. *Zwyczaj związane z odłączeniem dziecka od piersi*, oprac. B. Jankowska:

Proszę podać stare wierzenia związane z odłączaniem dziecka od piersi.

Kiedy odłącza się lub odłączało dawniej dziecko od piersi? W jakim czasie było najlepiej, a w jakim nie należało tego robić?

W jakiej porze roku, czy w których dniach i dlaczego? (np. w czasie zbiorów na polu, gdy drzewa owocowe kwitły, ptaki odlatywały itp. - dlaczego).

5. Zakaz ponownego przystawienia dziecka do piersi

Jak już wcześniej wspomniano, istotnym momentem dla dziecka i karmiącej go matki było odłączenie od piersi. Wiązało się to z zachowaniem odpowiednich reguł, które pozwalały na bezpieczne i szybkie zaprzestanie karmienia, bez negatywnych skutków dla niemowlęcia. Oprócz wyżej wymienionych, stosowano w tym celu również inne, dosyć pomysłowe zabiegi. Aby szybciej zniechęcić dziecko, matka posypywała sutki solą¹⁸⁵, pieprzem¹⁸⁶ lub węglem drzewnym¹⁸⁷, bądź też obkładała piersi wełną, czym straszyla niemowlę¹⁸⁸.

Do popularnych przekonań należał zakaz ponownego przystawienia dziecka do piersi przez matkę (zob. mapa 4). Jego złamanie sprawiało, że niemowlę w przyszłości rzucało uroki na inne osoby. Wierzenie to dosyć powszechnie występowało na wschodzie kraju, w szczególności w północnej i wschodniej części dawnego Białostockiego oraz w południowej Lubelskiego, w mniejszym stopniu – w zachodniej części Rzeszowskiego, Kieleckiego, Katowickiego i Łódzkiego czy północnej – Warszawskiego (mapa 4). Spotykamy je natomiast znacznie rzadziej w zachodniej części kraju, dotyczy to głównie miejsc zamieszkałych przez ludność napływową. Uzyskane informacje to przeniesienia z Kresów Wschodnich i wschodnich obszarów kraju¹⁸⁹. Mawiano: *bo ten człowiek jak dorośnie, to będzie ludzi urzekał*¹⁹⁰, *oczy ma niedobre*¹⁹¹, *złe oczy*¹⁹², *uroczne oczy*¹⁹³, *dziecko takie, gdy wyrośnie w przyszłości, to będzie człowiek, który będzie swoim wzrokiem zadawał urok, tj. że będzie miał taki człowiek w niektórych chwilach życia miał pewne zakłócenia wzrokowe i gdy spojrzy na coś, to taka roślina po pewnych chwilach więdnie, a gdy spojrzy na człowieka, to taki człowiek odczuwa ból głowy i nudności*¹⁹⁴.

¹⁸⁵ Komańcza (ok. Sanoka), Potok (ok. Opatowa).

¹⁸⁶ Potok (ok. Opatowa), Pomigacze (ok. Białegostoku). Pieprz stosowano w tym przypadku również w Zalesiu (ok. Olecka), choć niektórzy indagowani stwierdzali, że dawanie dziecku pieprzu sprawi, że jego życie stanie się gorzkie.

¹⁸⁷ Potok (ok. Opatowa).

¹⁸⁸ Pomigacze (ok. Białegostoku), Grabnik (ok. Elku) [podała osoba pochodząca z okolic Grajewa].

¹⁸⁹ Grabin (ok. Niemodlina) [podała osoba pochodząca z Wołyńskiego (obecnie Ukraina)], Głuszyna (ok. Namysłowa) [podała osoba pochodząca z Tarnopolskiego], Szymanów (ok. Wrocławia) [podała osoba z Lubelskiego], Wrzosey (ok. Wołowa) [podała osoba pochodząca z Polesia], Świbna (ok. Żar) [podała osoba pochodząca z Tarnopolskiego], Kopce (ok. Gubina) [podała osoba pochodząca ze Skokowa (ok. Puław)], Brwice (ok. Dębna) [podała osoba z Milczyc (ok. Rudek), Lwowskie (obecnie Ukraina)], Broczyno (ok. Wałcza) [podała osoba pochodząca z okolic Kołuszek], Gałowo (ok. Szczecinka) [podała osoba przesiedlona z Pniowa (ok. Dzisny), obecnie Białoruś].

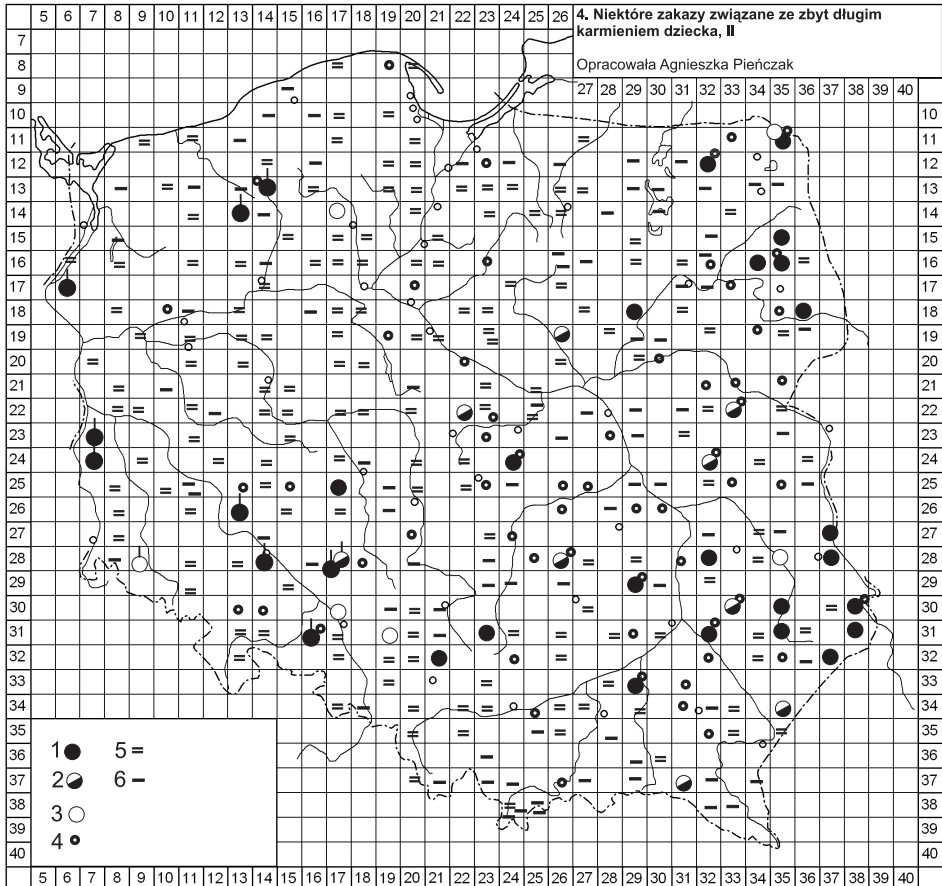
¹⁹⁰ Zawady (ok. Tomaszowa Lubelskiego).

¹⁹¹ Głuszyna (ok. Namysłowa) [informacja dotyczy Tarnopolskiego].

¹⁹² Paszki Duże (ok. Radzyna Podlaskiego), Stawce (ok. Krasnegostawu), Topolany (ok. Białegostoku), Krzywa (ok. Sokółki).

¹⁹³ Wierzchlesie (ok. Sokółki).

¹⁹⁴ Ślężany (ok. Włoszczowy).

Objaśnienia znaków:

Dziecko nie wolno zbyt długo karmić piersią, w tym: 1 - ponownie do niej przystawić [będzie miało uroczone oczy], 2 - ponownie do niej przystawiać [będzie miało słabą pamięć], 3 - ponownie do niej przystawiać (zakaz jest znany, brak jednak jego interpretacji), 4 - inne odpowiedzi (zob. komentarz i mapa 3), 5 - brak tradycji, 6 - brak odpowiedzi.

Uwagi:

1. Mapę opracowano na podstawie badań terenowych prowadzonych w latach 70. XX wieku przez Pracownię Polskiego Atlasu Etnograficznego.
2. Mapa dotyczy stanu zjawiska w latach 70. XX wieku.
3. Punkty z pionową kreską oznaczają informacje pochodzące od ludności napływowej (przesiedleńcy z Kresów Wschodnich i osadnicy z różnych stron Polski).
4. Na mapie obok głównych rzek zaznaczono również większe miasta – małymi pustymi kółkami.

Mapę opracowano na podstawie odpowiedzi na pytania zawarte w kwestionariuszu PAE nr 7, *Zwyczaj, obrzędy i wierzenia urodzinowe*, oprac. Józef Gajek:

65. W jakim terminie odłącza się dziecko od piersi?

a) przed I wojną światową?

b) w jakim - obecnie? Czy u wszystkich jednakowo?

[...]

d) Czy odłączeniu od piersi towarzyszą jakieś czynności typu magicznego? Może wymawia się jakieś formuły obrzędowe?

Ankieta PAE uzupełniająca nr 8/75 pt. *Zwyczaj związane z odłączeniem dziecka od piersi*, oprac. B. Jankowska:

Proszę podać stare wierzenia związane z odłączaniem dziecka od piersi.

Kiedy odłącza się lub odłączało dawniej dziecko od piersi? W jakim czasie było najlepiej, a w jakim nie należało tego robić? W jakiej porze roku, czy w których dniach i dlaczego? (np. w czasie zbiorów na polu, gdy drzewa owocowe kwitły, ptaki odlatywały itp. - dlaczego).

Znacznie rzadziej, choć też na wschodzie kraju, sądzono, że niemowlę karmione ponownie po pewnym czasie piersią będzie niezbyt inteligentne (zob. mapa 4). Innymi słowy – stanie się *słabe na umyśle*¹⁹⁵, *nie będzie miało ochoty do nauki*¹⁹⁶, *będzie się źle uczyć i będzie ladaco do roboty*¹⁹⁷. Przekonanie to odnotowano w południowej części dawnego Rzeszowskiego, na pograniczu Warszawskiego i Lubelskiego, sporadycznie – w Łódzkiem oraz Warszawskiem. Znane było ono także jednej z osób napływowych, mieszkającej podczas prowadzonych badań terenowych w północnej części byłego Opolskiego¹⁹⁸.

W przypadku złamania powyższego zalecenia groziły też inne konsekwencje dla zdrowia i późniejszego zachowania dziecka. *Jak się ponownie przystawiło do piersi, to dziecko było słamazara*¹⁹⁹, *będzie płaczek, jak przystawi znowu*²⁰⁰, ma chore zęby²⁰¹, dostaje zawrót głowy²⁰², *umrze*²⁰³. Stawało się zbyt namiętne²⁰⁴, wredne²⁰⁵, nieszczęśliwe²⁰⁶; niektórzy wierzyli nawet, że zostanie zmorą²⁰⁷. Mogło też w przyszłości oszukiwać²⁰⁸ lub zdradzać²⁰⁹ innych.

Zgodnie z bardziej racjonalną interpretacją: nie przystawiano ponownie dziecka do piersi, gdyż pokarm matki był już niedobry²¹⁰.

Summary

Customs associated with breastfeeding

The study explores selected prohibitions and obligations associated with breastfeeding. In the past, it was related to many customary behaviour patterns applied both by the mother and the midwife. These practices aimed at providing health and successful development of the newborn baby.

What has been compiled in the article is a set of behaviour patterns associated with the child's first breastfeeding, such as: putting the baby first to the right breast, pronouncing particular verbal formulas, making the sign of the cross over

¹⁹⁵ Olszanka (ok. Suwałk).

¹⁹⁶ Minczewo (ok. Siemiatycz). Podobnie – Stare Garbowo (ok. Wysokiego Mazowieckiego).

¹⁹⁷ Moniatyczne (ok. Hrubieszowa).

¹⁹⁸ Głuszyna (ok. Namysłowa).

¹⁹⁹ Gola (ok. Olesna).

²⁰⁰ Kozietyły (ok. Grójca).

²⁰¹ Czarna (ok. Dębicy).

²⁰² Zielenice (ok. Strzelina) [brak pochodzenia informacji].

²⁰³ Jastkowice (ok. Tarnobrzegu).

²⁰⁴ Łukowica (ok. Limanowej).

²⁰⁵ Gałowo (ok. Szczecinka) [podała osoba z Werwiezna (ok. Kowla) – obecnie Ukraina].

²⁰⁶ Guzowice (ok. Milicza) [informacja dotyczy Cieszkowa].

²⁰⁷ Książnica Śląska (ok. Dzierżoniowa) [podała osoba pochodząca ze Strzelec (ok. Namysłowa), Ryczeń (ok. Góry Śląskiej) [podała osoba przesiedlona z okolic Prużan (obecnie Białoruś)].

²⁰⁸ Przewłoka (ok. Parczewa).

²⁰⁹ Łukowa (ok. Biłgoraja).

²¹⁰ Krusza Duchowna (ok. Inowrocławia), Rybno (ok. Wejherowa).

the baby, sprinkling the mother's breast with holy water. Another important moment was separating the baby from the mother's breast. This took place according to proper principles which allowed for safe and fast discontinuation of breastfeeding, without negative effects on the baby. Thus, due attention was paid to the appropriate time for doing this action. This choice was usually not random as it resulted from the concern for ensuring the child success and wealth. The following objective determinants were significant: awaking of nature after the winter lethargy or its another freezing, observing birds behaviour, moon phase changes or the occurrence of particular days in the calendar. The ban of putting the child again to the breast was also known and breaking it was believed to make the child cast spells on other people in future or to make the child not much intelligent. Sometimes, the child was not breastfed more than two consecutive Good Fridays as breaking this ban had negative influence on the child's mental development, e. g. it could cause memory problems.

Analyzing the results of atlas studies concerning birth rites, conducted in the seventies of the 20th century, allowed for preparing four maps. They enable conclusions concerning occurrence ranges as well as quantitative and qualitative changes of the examined issues. The majority of maps indicate the relict character of the discussed phenomena.